

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА “РЕЛІГІЯ” У ФРН (КІНЕЦЬ 50-х – 70-ті рр. ХХ ст.)

Артерчук Т. О.

Національний університет “Острозька академія”

У статті проаналізовано розвиток релігійного виховання в закладах загальної середньої освіти ФРН у 50-ті – 70-ті рр. ХХ ст. Автор виділяє ключові події, які впливали на хід релігійного виховання, визначає його методологічні засади, називає педагогів, яким належить особливий внесок у розвиток німецької релігійної педагогіки, аналізує якісні та кількісні зміни, що відбулися в релігійній ситуації ФРН у ці роки.

Ключові слова: шкільний урок релігії, релігійне виховання, німецька релігійна педагогіка.

В статті проаналізовано розвиток релігійного виховання в закладах загальної середньої освіти ФРН у 50-е – 70-е гг. ХХ в. Автор виділяє ключові події, які впливали на хід релігійного виховання, визначає його методологічні засади, називає педагогів, яким належить особливий внесок у розвиток німецької релігійної педагогіки, аналізує якісні та кількісні зміни, що відбулися в релігійній ситуації ФРН у ці роки.

Ключові слова: шкільний урок релігії, релігійне виховання, німецька релігійна педагогіка.

The article analyzes the situation with religious education in institutions of secondary education in Germany 50's – 70-ies of XX century. The author selects the important events that influenced the course of religious education defines its methods, calls teachers, which have made a special contribution to the development of German religious education, examines the qualitative and quantitative changes in society and religious education in Germany during these years.

Key words: school subject Religion, religious education, the German theory of religious education.

Постановка проблеми. Упродовж років незалежності нашої держави в ряді областей України були впроваджені міжконфесійні курси з основ християнської етики, які мали на меті інформувати учнів про моральне вчення християнства, ознайомлювати зі змістом Біблії, навчати давати етичну оцінку вчинкам людини, розвивати моральні якості (співчуття, милосердя, любов). Українські педагоги, даючи загалом позитивну оцінку починанням освітян у регіонах, констатували брак теоретико-методологічного розроблення нового шкільного предмета. Сьогодні це важливе завдання стоїть перед педагогами, які працюють у галузі християнського виховання. Ми вважаємо, що в умовах глобалізації освітнього простору, розроблення теоретико-методологічних засад викладання християнської етики має відбуватися з урахуванням здобутків зарубіжного, зокрема німецького, досвіду релігійного виховання. Дослідження викладання релігії у ФРН у 50-ті – 70-ті рр. ХХ ст. актуальне для української педагогіки тому, що в цей час у ФРН тривала напружена робота теологів та педагогів над створенням і удосконаленням нового покоління навчальних програм з релігії, відбувалося педагогічне обґрунтування цієї проблеми та було сформульовано мету релігійного виховання в системі загальної середньої освіти як передачу культурної традиції народу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізувавши наукову літературу з питання релігійного виховання в німецьких закладах загальної середньої освіти, ми виявили, що деякі аспекти цієї проблеми висвітлювали в монографіях і дисертаціях українські та російські педагоги,

зокрема Н. Абашкіна, Н. Ахтамзян, М. Бім-Бад, Л. Боярська, Н. Воробйов, А. Джуринський, О. Сльцова, М. Желуденко, В. Капранова, Г. Коджаспирова, Н. Козак, В. Купєєва, Н. Лавриченко, Л. Писарева, А. Піскунов, І. Туєва, Т. Фур'єва. Систему релігійної освіти у ФРН аналізували Б. Вульфсон, З. Малькова, Т. Яркіна. У дослідженнях з німецької педагогіки, опублікованих у радянські часи, більше уваги приділялося критиці впливу церкви на народну освіту, ніж розкриттю змісту, форм і методів релігійного виховання. В українських та російських працях останніх років О. Зайцевої, І. Ковровського, О. Орлової викладання релігії в закладах загальної середньої освіти ФРН не розглядалося в його розвитку, не здійснювалася порівняльна характеристика українського та німецького досвіду духовно-морального виховання учнів. Аналізуючи релігійне виховання учнівської молоді як систему, що розвивається, автор спирається на публікації німецьких педагогів з цієї проблеми – таких, як Г. Ангермайєр (H. Angermeyer) [1], А. Бухер (A. Bucher) [2], Ф.-Я. Дітеріх (V.-J. Dieterich) [5], Т. Кнаут (T. Knauth) [7], Г. Леммерман (G. Ldmmermann) [6], Н. Метте (N. Mette) [8]. Ці праці є цінними джерелами для нашого дослідження, проте потребують педагогічного переосмислення, тому що в Німеччині всі вони здійснювалися в межах практичної теології.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку змісту релігійного виховання в закладах загальної середньої освіти ФРН з кінця 50-х до 70-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Вивчення розвитку релігійного виховання в закладах загальної середньої освіти ФРН передбачає, по-перше, визначення кількісних та якісних змін у релігійному житті суспільства, які впливали на розвиток релігійного виховання: чисельність релігійних громад, державно-церковні взаємини, участь церкви в житті суспільства. По-друге, ми проаналізуємо методологічні засади релігійного виховання школярів з кінця 50-х до 70-х рр. ХХ ст. (підходи, засоби, принципи, зміст, форми і методи, які використовувалися німецькими педагогами). По-третє, ми розглянемо навчально-методичне забезпечення викладання релігії в німецькій школі (програми, плани, посібники, підручники). У статті ми послуговуємося поняттями "заклади загальної середньої освіти" та "учнівська молодь". Це необхідно через те, що у другій половині ХХ ст. система загальної освіти в Німеччині мала тритипну структуру (основна школа / реальна школа / гімназія). Система управління освітою була децентралізованою. Федеральні землі мали виняткову компетенцію, суверенітет у культурній сфері. Для позначення сукупності всіх типів середніх загальноосвітніх навчальних закладів у ФРН та учнів, які їх відвідували, ми говоримо про заклади загальної середньої освіти ФРН та учнівську молодь відповідно.

У закладах загальної середньої освіти ФРН, за винятком не конфесійних, згідно із сьомою статтею Основного закону цієї країни (23 травня 1949 року) викладання релігії було обов'язковим. У НДР склалася інша ситуація. У 1968 році було прийнято нову Конституцію, в якій більше не містилося згадки про право церкви на участь у народній освіті. Уроки релігії в державних закладах освіти цієї країни були скасовані. Уряд НДР сприяв посиленню атеїстичного виховання в школах. Теорія і практика релігійного виховання учнівської молоді в НДР протягом 1968-1990 років не мала підґрунтя для плідного розвитку. Німецька релігійна педагогіка в цей час зосередилася в Західній Німеччині. Тому предметом нашого розгляду на цьому етапі буде релігійне виховання на території ФРН. Обрання часового проміжку від кінця 50-х до кінця 70-х років дозволяє простежити процеси модернізації системи релігійного виховання у ФРН, пов'язані з розвитком теорії курикулуму та стандартизацією німецької системи освіти, і зрозуміти їхні передумови.

Упродовж 50-х років релігійне виховання в закладах загальної середньої освіти мало на меті наставляння молодих християн у вірі, яке проходило у формі шкільного богослужіння. Протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. відбувся перехід від шкільної проповіді до нових форм та методів релігійного виховання, було розроблено і апробовано навчальні програми з релігії,

які відповідали вимогам теорії курикулуму та освітнім завданням школи. Знаковою подією для євангельської педагогіки у ФРН став виступ релігійного педагога Г.-Б. Кауфмана перед західнонімецькою науковою спільнотою в 1966 р. з доповіддю на тему: “Чи повинна Біблія бути в центрі уроку релігії?”. У ній педагог накреслив риси нової концепції викладання релігії в школі. Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. прагнення до змін вилилося в масові заяви від батьків школярів та старшокласників про відмову відвідувати уроки релігії на знак протесту проти їх індоктринального характеру. Для католицької педагогіки велике значення мали рішення Другого Ватиканського собору 1962-1965 років, викладені в декларації про християнське виховання “Вагомість виховання”. Вони спрямували католицьких педагогів на осучаснення підходів до релігійного виховання молодого покоління. Усі ці події поклали початок інтенсивному пошуку нових інтерактивних підходів до викладання релігії, модернізації змісту цього предмета, переосмислення його завдань релігійними педагогами та обома великими церквами ФРН.

Найбільшими за чисельністю у ФРН були євангельська та римо-католицька церкви, до яких належало понад дві третини всього населення країни. У державі діяв інститут церковного членства. Це означало, що діти, охрещені в церкві, були зобов’язані відвідувати шкільний урок релігії своєї конфесії. У 60-70-ті рр. ХХ ст. церковно-релігійна ситуація у ФРН почала змінюватися. По-перше, німці перестали сприймати церковне членство як саме по собі зрозуміле явище. По-друге, у 50-60 рр. ХХ ст. близько 10 мільйонів мешканців НДР переселилися до ФРН, близько половини з них переїхали до західної частини країни з релігійних міркувань. Це змінило церковно-релігійну структуру Німеччини. По-третє, до ФРН в’їхала велика кількість іноземних робітників нехристиянського походження. Ми порівняли статистичні дані про конфесійну належність населення ФРН, отримані в 1950 році, з даними за 1970 рік. Вони свідчать про те, що протягом досліджуваного нами етапу кількість членів євангельських церков у цій країні зменшилася з 50,6 мільйонів чоловік у 1950 році до 49 мільйонів чоловік у 1970 році, кількість членів римо-католицької церкви зменшилася з 45,8 до 44,6 мільйонів чоловік відповідно, а кількість громадян нехристиянського віросповідання з 1950 до 1970 року зросла з 3,6 мільйонів до 6,4 мільйонів [9]. Такий розвиток релігійної ситуації привів до того, що в більшості федеральних земель ФРН усередині 70-х рр. ХХ ст. вперше було введено предмети “етика”, “норми і цінності”, які стали альтернативою конфесійних уроків релігії. Усі школярі ФРН були зобов’язані відвідувати один із цих предметів – етику або релігію – за вибором.

Зміни в конфесійному складі населення та у ставленні німецького суспільства до релігії і церкви впродовж 50-х – 70-х рр. ХХ ст. вплинули на розвиток релігійного виховання учнівської молоді. Після завершення Другої світової війни протягом майже двадцяти років правління блоку Християнсько-демократичного союзу та Християнсько-соціального союзу християнські цінності лежали в основі морального виховання молодого покоління. Релігійне виховання учнівської молоді у ФРН у цей час являло собою наставляння церквою охрещених у ній дітей, її юних членів, яке мало літургійну форму. Вчитель проповідував Євангеліє, закликаючи учнів до смирення перед Богом та освячення їхнього розуму дією Святого Духа. Релігійне навчання здійснювалося від першого класу до закінчення школи. Зміст уроків складався з вивчення Біблії, катехізису, основ віри, життя і діяльності християнської церкви та її історії. Шкільні будівлі звичайно розташовувалися в безпосередньому сусідстві з храмами, що сприяло тісному зв’язку між школою та місцевою церковною громадою, забезпечувало активну участь школярів у церковних заходах (богослужіннях, процесіях тощо). Праця релігійного педагога вважалася служінням церкви суспільству. Перед затвердженням на посаді вчитель релігії проходив процедуру узгодження його кандидатури з церквою. Євангельська церква називала цей процес покликанням на служіння (*vocatio*), а католицька – дорученням церкви (*missio canonica*). Вчитель релігії мав бути членом церкви і зобов’язувався викладати згідно

з її навчальною програмою та віровченням. Церква стежила за релігійними переконаннями та способом життя вчителів релігії. Євангельські та католицькі педагоги розуміли навчання релігії як шкільну проповідь Євангелія. У 1945-1955 рр. воно відбувалося за моделлю "церква у школі". Урок релігії розуміли як дитяче богослужіння та пасторське служіння церкви Христової в школі. Релігійне виховання мало на меті вводити школярів у життя церкви. Змістом євангельського наставлення було Боже одкровення в Ісусі Христі, як воно представлене у книгах Старого та Нового Заповіту та християнських символах віри. Ядро уроку релігії складалося з трьох елементів: Біблії, життя сучасної церкви та церковної історії. Введення в життя і віровчення церкви відбувалося у зв'язку з церковним роком, катехізисом, церковним співом, молитвою, шкільним благоговінням та шкільним богослужінням. У програмах акцентувалася увага на зв'язку з місцевою та вітчизняною церковною громадою, заохоченні підлітків до участі в церковному служінні. Інші релігії не вивчалися, але згадувалися на противагу християнству. На уроках релігії вивчали ключові події з історії християнської церкви від біблійних часів до сучасності та життєписи деяких релігійних діячів.

Наприкінці 60-х рр. у ФРН було започатковано процеси стандартизації освіти, в основі якої лежала теорія курикулуму. Німецькі педагоги розуміли курикулум як упорядкований, структурований, спільний взаємозв'язок навчальної мети, змісту та всіх питань організації навчання, включаючи оцінювання знань. Для релігійного виховання це означало наукове обґрунтування та наявність навчальної програми. Планування, організація, контроль, оцінка і перевірка перебігу шкільної релігійної освіти відбувалися відповідно до вимог сучасної педагогіки. Завданням релігійного виховання стало формування в учнів уміння самостійно та аргументовано знаходити вихід із життєвих ситуацій. Починаючи з 60-х рр. XX ст. західнонімецькі релігійні педагоги відмовилися від традиційного уроку-богослужіння з проповіддю, співом, молитвою, як це було прийнято після Другої світової війни. Євангельські та католицькі педагоги П. Біль (*P. Biehl*), Х. Б. Кауфманн (*H.-B. Kaufmann*), К. Е. Ніпков (*K.-E. Nipkow*), Г. Отто (*G. Otto*), С. Фірціг (*S. Vierzig*), Х. Хальбфас (*H. Halbfas*) розробляли такий підхід до релігійного виховання, за якого б зміст церковного віровчення викладався в тісному взаємозв'язку з темами та проблемами, які хвилюють сучасне підростаюче покоління. Наприклад, такими темами, як любов і стосунки або вибір майбутньої професії. Гаслом нової методики було "не учні мають розуміти Біблію, а Біблія повинна дати відповіді на сучасні та майбутні потреби школярів" [6, с. 130]. Вони розуміли релігійну освіту школярів як складову загальної освіти, яка покликана дати відповіді на релігійні або життєво важливі питання про істину, добро, сенс, майбутнє.

До 60-х рр. XX ст. і в євангельському, і в католицькому середовищі під релігійним вихованням школярів розуміли уроки релігії, темою яких було церковне віровчення. На початку 70-х рр. XX ст. частина релігійних педагогів вважала, що для того, щоб навчити релігії, слід зробити зрозумілим значення її символів, образів та ритуалів, а також можливим їх свідоме відтворення. На уроках релігії діти не могли навчитися віри, вони лише отримували знання про релігію, які викладалися з позицій християнської віри. Вихованці також знайомилися з постулатами інших релігій та світоглядів, про які їм необхідно було отримати уявлення ще до того, як вони вийдуть за стіни школи. За допомогою виховання здійснювалася підготовка учня до прийняття релігійних рішень, проте релігійне виховання не могло стати вирішальним чинником у їх прийнятті. Шкільне релігійне виховання не виходило за межі когнітивного та соціально-комунікативного вивчення релігії, не залучало дитину до релігійної практики, не ставило за мету повернути її у віру. Тому результатом релігійного виховання у школі була не віра, а обізнаність учня в основах віровчення, історії релігій та церкви, здатність вільно висловлюватися з питань віри, аргументовано підходити до вибору релігійної позиції, вести змістовний діалог з представниками інших релігій.

Першопочатківець змін у релігійному вихованні Г.-Б. Кауфманн наголошував на тому, що урок-проповідь має відійти в минуле, а традиційне центральне місце, яке посідала Біблія у змісті релігійного виховання було невинуватим з погляду методики викладання релігії в школі. Він вважав, що питання про Бога, новозавітна звістка про спасіння в Ісусі Христі отримали б значущість для учнів лише в контексті вивчення ними історії людства і світу, в діалозі зі світосприйняттям та самоусвідомленням сучасної людини. Завданням методики релігійного виховання, за Кауфманном, повинен стати такий добір тем, прийомів та методів, які були б найбільш ефективними у пробудженні в учнів інтересу до релігійних питань. Таке розуміння завдань релігійного виховання стало фундаментальною зміною в розвитку релігійної педагогіки та навчальних програм з релігії. Тепер релігійна компетенція мала гармонійно доповнювати загальну мету шкільної освіти з формування людської особистості. Підручники з релігії наповнилися текстами художньої прози та поезії, репродукціями творів мистецтва, статтями, в яких розкривалися різноманітні етичні питання: вдячність, індивідуальність людини, бідність у сучасному світі, любов до ближнього, послух батькам.

Протягом 70-х рр. XX ст. тривало розроблення оновлених програм з релігії, над чим працювали євангельські педагоги Герхард Мартін (*G. Martin*), Хайнц Шмід (*H. Schmidt*), Зігфрід Фірціг (*S. Vierzig*), католицький педагог Хубертус Хальбфас (*H. Halbfas*). Реформа навчальних програм, викликана курикулумом, спричинила їх орієнтацію на мету навчання (розв'язання майбутніх практичних ситуацій), ключовим поняттям навчальної програми з релігії стали теми. На цьому етапі було розроблено та впроваджено програми з релігії для всіх років навчання окремо для кожного типу навчальних закладів. Наприкінці 60-х – початку 70-х рр. XX ст. були створені євангельські та католицькі науково-методичні групи, які працювали над підготовкою та вдосконаленням програм і підручників з релігії.

Представник такої групи і укладач навчальних програм для гімназій Г. Мартін, виходячи з досвіду власної релігійно-виховної роботи, ключовим поняттям для оновлення програм з релігії на всіх рівнях вважав взаємодію вчителя і вихованців у виборі тем, мети заняття, оцінюванні. Він визначав завдання уроку релігії як тлумачення дійсності у світлі віри та тлумачення віри у світлі дійсності, розуміючи релігійне виховання як служіння церкви у школі. Він схематично зобразив вузлові моменти змісту релігійного навчання таким чином: християнська традиція – нові теологічні підходи – сучасний світ, у яких нові теологічні підходи мають забезпечувати взаємозв'язок між двома іншими частинами тріади. Г. Мартін запропонував широкий спектр тем, починаючи від теми “Секс і кохання” у старших класах і закінчуючи однією з найскладніших тем “Чужі точки зору (секти, релігії)” [4, с. 36]. Його програма рекомендувала залучати учнів до співпраці, використовувати методи круглого столу та роботу в групах. У розробленні та впровадженні нового покоління навчальних програм з релігії, крім членів фахових комісій, брали участь сотні шкільних учителів релігії, які обговорювали зміст програм під час дискусій на семінарах, круглих столах.

На цьому етапі розпочався діалог між християнською теологією і релігійною педагогікою та іншими релігіями і світоглядами, науками і темами сучасного життя людини. У змісті релігійного навчання вперше з'явилися або були поглиблені такі теми, як теологія, Біблія; секти, окультизм, релігії; суспільство, СНІД, фемінізм; дівчина і жінка; історія місцевої церкви; техніка, засоби комунікації та захист довкілля [3, с. 63]. Нові навчальні програми з релігії склалися з преамбули, в якій пояснювалася мета, завдання і методи релігійного навчання, основної частини (теми, що пропонувалися для вивчення) та розгорнутого додатка, в якому детально описувалася методика, засоби навчання, надавалися методичні вказівки до занять. Метою релігійного навчання було ознайомити учня зі змістом віровчення та запропонувати йому прийняти рішення щодо побудови свого власного життя згідно з отриманими знаннями про Бога. Програму з релігії розуміли, не як сукупність навчальних тем, а як допомогу вчителю в підготовці до занять із детальними методичними вказівками для проведення уроків.

Висновки. Релігійними педагогами ФРН у 50-ті – 70-ті рр. XX ст. було педагогічно обґрунтовано процес викладання релігії в закладах загальної середньої освіти, розроблено і впроваджено у шкільну практику нове покоління навчальних програм із цього предмета, в яких визначалися мета, зміст і методи релігійного виховання учнівської молоді. Німецький досвід релігійного виховання може стати в Україні предметом не лише історико-педагогічного розгляду. Надзвичайно плідним може бути порівняльно-педагогічне вивчення німецької навчальної програми та підручника з релігії, методів релігійної освіти і виховання на різних етапах навчання в школі, ступенів релігійного розвитку особистості, основ педагогічної майстерності вчителя релігії та системи підвищення його кваліфікації в Німеччині впродовж 50-х – 70-х рр. XX ст.

Література:

1. Angermeyer H. Der thematisch-problemorientierte Religionsunterricht / Helmut Angermeyer. – Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus, 1973. – 48 S.
2. Ballestrem K. Kirche und Erziehung in Europa / Karl Graf Ballestrem. – 1. Aufl. – Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, 2005. – 295 S.
3. Büttner G. Religionsunterricht im Urteil der Lehrerinnen und Lehrer : Ergebnisse und Bewertungen einer Befragung Ev. ReligionslehrerInnen der Sekundarstufe I in Baden-Württemberg / Gerhard Büttner. – Idstein: Schulz-Kirchner, 1993. – 139 S.
4. Dessecker K. Religionspädagogische Projektforschung / Klaus Dessecker, Gerhard Martin, Klaus Meyer zu Utrup [1. – 3. Tsd.]. – Stuttgart: Calwer Verl., 1970. – 246 S.
5. Dieterich V.-J. Religionslehrplan in Deutschland (1870-2000): Gegenstand und Konstruktion des evangelischen Religionsunterrichts im religionspädagogischen Diskurs und in den amtlichen Vorgaben / Veit-Jakobus Dieterich. – Göttingen: V und R Unipress, 2007. – 735 S.
6. Grundriß der Religionsdidaktik / Godwin Lämmermann. – Berlin: Kohlhammer Verlag, 1991. – Bd. 1. – 1991. – 235 S.
7. Knauth T. Problemorientierter Religionsunterricht: eine kritische Rekonstruktion / Thorsten Knauth. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2003. – 397 S.
8. Mette N. Neuere Religionsdidaktik im Überblick / Norbert Mette, Friedrich Schweitzer // Jahresbuch für Religionspädagogik. – № 18. – 2002. – S. 21-40.
9. Religionszugehörigkeit. Deutschland. Bevölkerung. 1950 – 2008. [Elektronische Ressource] / Forschungsgruppe Weltanschauungen in Deutschland. – Link zu diesem Datensatz: http://fowid.de/fileadmin/datenarchiv/Religionszugehoerigkeit_Bevoelkerung_1950-2008.pdf